

за 1940 р. М.Лисогурський (директор «Сельхозгиза») у деклараційному матеріалі «Книготорговлю на уровень задач советской торговли» повністю покладається на слова В.Леніна: «Вкрай незадовільно ... поставлено розподілення газет, брошур, журналів і книг по бібліотеках і читальнях, як при школах, так і при вузах. Звідси впливає те, що газету і книгу захоплює тонкий шар радянських службовців і непомірно мало доходить до робітників і селян. Необхідна

докорінна реорганізація цієї справи». Автор пропонує реорганізувати книгоцентр у книготоргове об'єднання в системі ОГІЗ, наголошує на важливості розв'язання книготорговельних завдань для суспільства, що надзвичайно актуально й досі. На жаль, ці питання й сьогодні перебувають у глухому куті не тільки для практиків, а й українського книгознавства.

Янна Чепуренко

СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ СИСТЕМИ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРИМІРНИКА ВИДАНЬ В УКРАЇНІ (листопад 1917 - червень 1922 року)

З часу проголошення Української Народної Республіки її уряди (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія), де працювали високоосвічені, ерудовані особистості, усвідомлювали для майбутнього держави й народу важливість книги, побудови бібліотек, їх комплектування, а отже - й непересічне значення обов'язкового примірника (ОП) видань, які випускалися різними поліграфічними і неполіграфічними установами.

Система ОП в Україні, підкреслює автор, створювалася разом з її державністю. З огляду на виняткову важливість справи, надсилка ОП друкарнями суворо контролювалася, а до порушників вживалися штрафні санкції. Обов'язкові примірники різної видавничої продукції в кількості 11 штук мали направлятися друкарнями за призначенням протягом наступної за випуском видань доби.

Подано кілька законопроектів про обов'язковий примірник. Зазначено, що ОП розпочав свій шлях від культурно-меморіальної функції, тобто збирання і збереження всіх творів друку, виданих в Україні, що надалі зіграли позитивну роль у розробці системи ОП.

В Україні до 1917 р. не ставилося питання про збирання творів друку суто української тематики або тих видань, які вийшли на її території. Не йшлося й про окреме законодавче забезпечення¹.

Питання про обов'язковий примірник у нашій державі вперше було поставлене після утворення Української Народної Республіки, Центральної Ради та прийняття законодавчих актів Української Держави. «Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань»² було підготовлено в листопаді 1917 р. Народним міністерством освіти і подано для ухвали Центральною Радою. Його структура в загальних рисах відповідала вимогам функціонування системи ОП.

Видовий склад правочинно депонованих документів, за вимогами законопроекту, уміщував книги, брошури, часописи, ноти, карти, відозви, афіші, оголошення тобто всі види друку, які тоді існували.

Згідно з визначеною кількістю обов'язкових примірників (11), усі друкарні, літо-, металографії та інші подібні заклади (тобто виробники друкованої продукції) мали надсилати їх до Бібліотечно-архівного відділу (БАВ) при Міністерстві народної освіти, який централізовано розподіляв ОП між бібліотечно-бібліографічними установами для подальшого використання та зберігання. Законопроект мав дві примітки. У першій було обумовлено, що, крім 11 примірників, ще один мав надсилатися до повітового, а в губернських містах - до губерніяльного комісара внутрішніх справ,

для комплектування краєзнавчих фондів районних бібліотек. Друга примітка стосувалася видань, надрукованих мовою однієї з національних меншин. 12 примірників надсилалося до БАВ, а додатковий передавався в національне міністерство для національних бібліотек.

ОП розподілялися між БАВ (як майбутнім Українським бібліографічним інститутом), Науковим товариством ім. Т.Шевченка у Києві, Київським державним університетом. Шість примірників призначалося для книгообміну: три - з бібліографічними закладами у Львові та Петрограді, решта - із закордонними бібліографічними інституціями. Цей розподіл закріплював такі функції ОП: бібліотечну (комплекткування вітчизняними виданнями державних книгозбірень та наукових бібліотек), архівну (збирання і зберігання творів друку), обмінну, краєзнавчу (поповнення краєзнавчих фондів), бібліографічну (БАВ). Тобто, основні функції системи ОП за законопроектом визначалися як культурно-меморіальні.

Обмін із закордоном створював можливість комплектувати фонди наукових бібліотек зарубіжною літературою і забезпечувати тим самим інформаційні потреби української науки щодо неї.

У законопроекті були досить чітко окреслені правила функціонування системи ОП. Передавати його потрібно було «протягом доби, слідуючої за випуском друків». ОП надсилався централізовано без будь-яких поштових оплат через комісарів Міністерства внутрішніх справ або Міністерства освіти до БАВ. Було розробле-

но механізм контролю над друкарнями за надсилкою ОП та систему штрафів за її порушення.

Закон мав набрати чинності 7(20) листопада 1917 р. (від проголошення Української Народної Республіки). Отже, система ОП в Україні створювалася разом з її державністю.

Законопроект 1917 р. започатковувалася система книжкової статистики. Параграф 1 документа друкарні, літографії, металографії та інші подібні організації зобов'язувалися подавати «всі відомості, що торкаються статистики книжкової продукції на Україні (видавець, ціна, вага тощо)». Отже, перший законодавчий документ у державі щодо ОП не просто закріплював його існування, а одразу створював систему з усіма необхідними елементами й різноманітними функціями. Хоча через політичні події законопроект не вдалося втілити в життя, він став підґрунтям подальшого розвитку в Україні такої інституції, як система обов'язкового примірника.

У період Гетьманства було видано «Закон про заснування у складі Міністерства внутрішніх справ Управління у справах друку». Ця установа мала реєструвати всю друковану продукцію, яка виходила в межах Української держави, створювати каталоги та бібліографічні огляди цих творів. Закон (його також не було реалізовано) не визначав ні правил та строків депонування, ні кількості ОП; не вказував відправників та його отримувачів. Цей документ, покладаючи на ОП суто цензурні функції, був кроком назад порівняно з першим³.

За Директорії, наприкінці 1919 р., відновилася робота над законом про ОП. Велася вона у двох напрямках: створення Книжкової палати, на зразок Петербурзької, та законодавче забезпечення системи ОП. Були враховані, розвинуті й удосконалені основні положення законопроекту про ОП 1917 р. Врешті було прийнято два документи. За першим, 24 січня 1919 р. було започатковано Головну книжкову палату в Києві (ГКП), на яку покладалося збирання та централізований розподіл ОП видань України; бібліографічна реєстрація всієї друкованої продукції та видання на цій підставі органів державної бібліографії; складання єдиного центрального каталогу всіх найбільших бібліотек республіки; розроблення теоретичних питань бібліографії, організація місцевих книжкових палат, які б допомагали у збиранні обов'язкових примірників. У тому ж 1919 р. для збору друкованої продукції було створено книжкові палати-філії у Вінниці, Кам'янці-Подільському, Катеринославі. Але неможливість налагодити зв'язки між книжковими палатами, труднощі з перевезенням друкованої продукції - все це значно ускладнювало збирання ОП. І все ж ГКП за період свого короткого існування здійснила велику роботу зі збирання та статистичного обліку друкованої продукції України за 1917-1919 рр., хоча налагодити видання органів державної бібліографії не вдалося.

26 січня 1919 р. Радою народних міністрів було ухвалено й затверджено «Закон про друковані видання»⁴. Підзаголовок «Про обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до повітових комісарів усіх видань» визначав основних відправників ОП.

Депонуванню підлягали книги, брошури, журнали, часописи, ноти, карти, гравюри, відозви, афіші, оголошення, літографічні, офіційні видання.

Обов'язкові примірники (11) друкарні, літографії, металографії направляли протягом доби, наступної за

випуском видань, до повітових комісарів, які, в свою чергу, щотижнево відправляли 10 примірників до БАВ, а один наприкінці року передавали до місцевих бібліотек для комплектування краєзнавчих фондів.

БАВ розподіляв ОП між Національною бібліотекою, Книжковою палатою, бібліотеками державних університетів. Книгообмін здійснювався також з книгозбірнями Польщі, Росії, бібліографічними інституціями Західної Європи. Один примірник усіх видань, що торкалися питань мистецтва, одержувала Українська Академія мистецтв.

Завдяки цій системі розподілу в законодавчому порядку закріплювалися такі функції: бібліотечна, бібліографічна, статистична, реєстраційна, обмінна. В цьому законі, як і в законопроекті 1917 р., ОП виконував в основному культурно-меморіальну функцію, тобто, збирання й збереження всіх творів друку, виданих в Україні.

Його надсилку друкарнями мали контролювати повітові комісари. Стежити за цим повинні були й власники друкарень. Закон передбачав санкції (штрафи чи арешти) за порушення правил обов'язкового депонування.

Протягом 1920-1921 р. законодавчі акти, в яких йшлося про ОП, стосувалися зміни підпорядкованості ГКП, роботи Центрального бібліографічного відділу при Всеукрвидаві, яким було замінено ГКП у Києві. ГКП з об'єктивних причин не виконала свої функції. Її було реорганізовано 1920 р. у Київський крайовий бібліографічний відділ. Всеукрвидав, який на той час був монополістом у книговидавничій та книгорозповсюджувальній справі в Україні, видав дві постанови, які мали відношення і до системи ОП видань. «Постановою колегії Всеукрвидаву про бібліографічне оформлення творів друку»⁵ було покладено початок стандартизації й оформленню друкованої продукції, що сприяло розвитку бібліографічної реєстрації, статистики друку.

На всіх видах друкованої продукції надалі мали подаватися: назва видавництва, місце та рік видання, назва та адреса друкарні, тираж, ціна. Якщо цих відомостей не було, то поширювати видання заборонялося, а видавець та керівник друкарні притягалися до суду. Контроль за бібліографічним оформленням видань покладалася на місцеві відділення Всеукрвидаву.

«Постановою Укрраднаргоспу, Політичного управління України, Надзвичайного Уповноваженого у справах поліграфічної промисловості Раднаркому УСРР та Всеукрвидаву про надання обов'язкових примірників друкованої продукції до книгосховищ УСРР та РРФСР»⁶ скасовувалися всі попередні постанови та циркуляри щодо ОП видань в Україні. Згідно з цим документом, відправниками обов'язкових примірників виступали всі друкарні, літографії, пересувні військові формування та агітпоїзди. Депонуванню підлягали «всі види творів друку». Окремо видовий склад депонованих документів не визначався. Кількість ОП - 25. Їх слід було відправляти в триденний строк після віддрукування перших примірників продукції. Якщо наклад був меншим тисячі, ОП становив 2% від тиражу, але не менше п'яти примірників.

Друкована продукція канцелярського характеру надавалася в кількості 1 - 3 примірники. Місцеві відділення Всеукрвидаву зобов'язувалися щотижнево відправляти отримані з друкарні видання безпосередньо до Головного бібліографічного відділу Всеук-

рвидаву. Видання періоду з 1917 р. по березень 1921 р. надавалися за можливістю. Ті, що вийшли в світ після прийняття постанови, мали надсилатися за встановленим порядком. За порушення правил депонування відповідали місцеві відділення Всеукрвидаву.

У серпні 1921 р. Наркомосом УСРР було затверджене «Тимчасове положення про Центральний бібліографічний відділ Всеукраїнського державного видавництва»⁷. Визначалися завдання для ЦБВ: повна бібліографічна реєстрація та статистичний облік усіх видів творів друку, які вийшли на території України; збирання та зберігання обов'язкових примірників видань; розподіл їх по головних книгосховищах; періодична реєстрація бібліографічних матеріалів. ЦБВ фактично виконував функції Книжкової палати по збиранню, зберіганню, бібліографічному та статистичному обліку видавничої продукції республіки.

Значною подією було прийняття колегією Наркомосу УСРР рішення про організацію при Всеукрвидаві Книжкової палати⁸. Розглянувши це рішення, Рада народних комісарів видала постанову (27 червня 1922 р.) «Про організацію Української книжкової палати та забезпечення головних державних книгосховищ всіма виданнями республіки»⁹. Українську книжкову палату (УКП) було організовано при Державному видавництві УСРР. На неї покладалися функції реєстрації всіх творів друку, виданих на території України з 1917 р., збір, зберігання та розподіл по державних книгосховищах обов'язкових примірників видань країни, видання органу державної бібліографії - «Літопису українського друку». Число для депонування залишалося сталим - 25. Цю кількість друкарні, літографії, цинкографії та інші поліграфічні заклади України мали в недільний строк після віддрукування перших примірників надавати (за рахунок видавця) місцевим органам управління у справах друку для передачі до УКП, а та розподіляла їх між бібліотечно-бібліографічними інституціями. Певна кількість примірників призначалася для Управління у справах друку.

Кількість ОП залежала й від тиражу видання. Щодо

творів таємного характеру, то вони надавалися УКП тими установами, для яких вони були надруковані, після втрати ними секретності. Розподіл обов'язкових примірників здійснювався за окремою постановою (застосована не була).

У березні 1922 р. Радою народних комісарів було прийнято ще одну постанову, яка безпосередньо не стосувалася ОП, але передбачала безоплатне надання примірників видань України. Йдеться «Про обов'язкову безплатну пересилку Українській Академії Наук всіх друківаних видань»¹⁰, спрямовану на зосередження в книгосховищах УАН всіх видань, які виходили на території України. Згідно з цим документом, усі відомства, установи, видавництва, які знаходилися на території УСРР, були зобов'язані надсилати до Академії наук по два примірники своєї друківаної продукції. Ця постанова надавала можливість вичерпно комплектувати бібліотечні фонди УАН вітчизняними виданнями з метою використання їх у науково-дослідній роботі.

Характерними рисами перших законодавчих актів щодо системи ОП видань в Україні, згідно з якими виділено певний етап становлення законодавчої бази (листопад 1917- червень 1922 р.), є такі.

По-перше, після проголошення незалежності України одразу почалася робота над законопроектом щодо системи ОП. Кожний з урядів УНР вважав за необхідне прийняти такий законодавчий документ.

По-друге, всі законодавчі акти надавали ОП такі функції: культурно-меморіальну, бібліографічну, реєстраційну, статистичну. Причому ці функції домінували над цензурною функцією ОП, теж йому притаманною.

По-третє, різноманітні функції системи ОП забезпечували наявність в Україні майже всіх видів ОП: бібліотечного, бібліографічного, архівного, статистичного, обмінного.

Перші законодавчі акти системи ОП неможливо було втілити в тодішній суспільно-політичній ситуації, але вже само їх існування стало підґрунтям для подальшого формування та функціонування цієї системи.

¹ Меженко Ю. Українська книжка часів революції. - К., 1928. - 32 с.

² Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань // Держ. архів Київ. обл. (м. Київ), ф. 2/с 1787, оп. 7, од. зб. 14, арк. 13 (засвідчена копія).

³ Шпильов В. Матеріали до історії обов'язкового примірника на Україні // Укр. бібліогр. методол. зб. Вип. 1. Всенар. Академія наук. Бібліогр. комісія. - К., 1928. - С. 139-150.

⁴ Книжний вісник. - 1919. - № 1. - С. 27.

⁵ Про бібліографічне оформлення творів друку: Постанова Колегії Всеукрвидаву від 14 лютого 1921 року // Голос друку. - 1921. - Кн. 1. - С. 220.

⁶ Про надання обов'язкових примірників друківаної продукції до книгосховищ УСРР та РРФСР: Постанова Уккранаргоспу, Політичного управління України, Надзвичайного уповноваженого в справах поліграфічної промисловості Раднаркомом УСРР та Всеукрвидаву // Бюл. Всеукр. держ. вид-ва. - 1921. - № 2/3. - С. 33-34.

⁷ Тимчасове положення про Центральний бібліографічний відділ Всеукраїнського державного видавництва // Там само. - С. 58-61.

⁸ Про організацію при Всеукраїнському видавництві Книжкової палати: Постанова колегії Наркомосу УСРР від 10 квітня 1922 року // ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 2, спр. 869, арк. 46, 46^а (засвідчена копія).

⁹ Про організацію Української книжкової палати та забезпечення головних державних книгосховищ всіма виданнями республіки: Постанова РНК УСРР від 27 червня 1922 року // Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. - 1922. - № 28. - Арк. 438.

¹⁰ Про обов'язкову надсилку Українській Академії Наук всіх друківаних видань: постанова РНК УСРР від 20 березня 1922 року // Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. - 1922. - № 13. - Арк. 222.